

Schoolexamen HAVO

2008

afnametijdstip 2
woensdag 23 april

culturele en kunstzinnige vorming 2

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit vier blokken met in totaal 37 vragen.
Voor dit examen zijn maximaal 64 punten te behalen.
Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Blok 1: Cultuur van de kerk in de middeleeuwen
Blok 2: Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw
Blok 3: Massacultuur in de tweede helft van de twintigste eeuw
Blok 4: Massacultuur in de tweede helft van de twintigste eeuw

Bij het beantwoorden van de vragen maak je gebruik van de aangeboden bronnen. Tevens wordt een beroep gedaan op je eigen kennis.

In het vragenboekje staan boven de vraag meestal één of meer bronnen aangegeven die van speciaal belang zijn bij de vraag. Op het beeldscherm zijn deze bronnen aangegeven met een groene stip.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Blok 1

Dit blok gaat over geloof en bijgeloof in de middeleeuwen, het mirakelspel *Mariken van Nieumeghen* en de verfilming daarvan door Jos Stelling.

In de middeleeuwen bestond naast het officiële katholieke geloof ook veel bijgeloof. In het volksgeloof speelden allerlei verhalen, zoals legendes, een belangrijke rol. De bevolking nam allerlei verhalen voor waar aan en vertelde deze onderling door.

- 1p 1 Geef een verklaring voor de goedgelovigheid van een groot deel van de bevolking in de middeleeuwen.

tekst 1

Lees tekst 1.

Het verhaal van *Mariken van Nieumeghen* is waarschijnlijk gebaseerd op een legende. Een legende is een verhaal over een heilige, dat vooral op volksoverlevering berust.

- 2p 2 Noem twee elementen uit tekst 1 die erop wijzen dat dit verhaal berust op een legende.

In het verhaal *Mariken van Nieumeghen* spelen bepaalde getallen een bijzondere rol. Zo staat in de ondertitel dat zij “zeven jaar met de duivel woonde en verkeerde”. Als Mariken vlucht uit Nijmegen roept zij wanhopig tot driemaal toe om God of de duivel.

- 1p 3 Geef een verklaring waarom getallen in middeleeuwse verhalen vaak een bijzondere rol spelen.

Mariken gaat met de duivel mee omdat zij heel leergierig is en hij haar belooft alle talen en de zeven vrije kunsten te leren.

In de middeleeuwen was onderwijs voor jongens niet vanzelfsprekend en voor meisjes nog minder.

- 1p 4 Noem voor een meisje in de middeleeuwen één mogelijkheid om te studeren.

De naam ‘Mariken’ komt van de naam ‘Maria’. De duivel Moenen wil dat Mariken haar naam verandert.

- 1p 5 Waarom is het voor Moenen zo belangrijk dat Mariken haar naam verandert?

tekst 2, video 1

Als inleiding op de volgende vragen zie je op videofragment 1 drie scènes uit de film *Mariken van Nieumeghen*. In de eerste scène ziet Mariken straatartiesten oefenen, in de tweede scène treden de straatartiesten op in een wagenspel, de derde scène is uit het slot van de film. Tekst 2 gaat over deze verfilming.

Toneelspelers hadden in de middeleeuwen een twijfelachtige reputatie. Er bestond waardering voor het beroep, maar er was ook wantrouwen tegen deze beroepsgroep.

- 2p 6 Geef voor zowel de waardering als het wantrouwen een reden.

video 1

In het wagenspel op videofragment 1 speelt Moenen de rol van de duivel. Zowel de duivel als God draagt daarin een masker. De maskers zijn tegen het eind van het fragment nog eens te zien.

- 2p 7 Hoe kun je aan de maskers zien dat de een de duivel is en de ander God?

In de middeleeuwen bestonden er nauwelijks nog theaters. In de film *Mariken van Nieumeghen* speelt men het toneelstuk op een wagen.

- 3p 8 Noem nog drie plekken die in de middeleeuwen werden gebruikt om toneel te spelen.

tekst 2, video 2

Op videofragment 2 wordt Berthe, de vrouw die voor Mariken een toevlucht was, maar ook met Moenen omging, als heks veroordeeld en verbrand. Deze scène komt niet in het oorspronkelijke verhaal voor.

- 1p 9 Noem één reden waarom een scène zoals op videofragment 2 goed past in een film over deze periode.

Het verhaal van *Mariken van Nieumeghen* bevat een motief - het verkopen van je ziel aan de duivel - dat ook in andere literatuur vaak is gebruikt.

- 1p 10 Wat is in de verhalen de reden om je ziel aan de duivel te verkopen?

Blok 2

Dit blok gaat over het Futurisme in Italië aan het begin van de twintigste eeuw.

In de eerste decennia van de twintigste eeuw kwamen enkele vooruitstrevende kunststromingen tot ontwikkeling die *avant-garde* genoemd worden. Een van die stromingen was het Futurisme dat zijn oorsprong had in het toentertijd zeer traditionele Italië.

- 2p 11 Geef twee redenen waarom het Futurisme tot de *avant-garde* gerekend wordt.

tekst 3

De futuristische kunstenaars waren eropuit om te provoceren. Dat deden zij met kunstwerken en talloze manifesten. Tekst 3 is een gedeelte uit het *Futuristisch Manifest* van Filippo Marinetti. Een provocatie uit dit manifest is bijvoorbeeld de oproep om alle musea en bibliotheken te vernietigen.

- 1p 12 Leg uit waarom de futuristen vonden dat musea en bibliotheken vernietigd zouden moeten worden.
- 2p 13 Noem nog twee andere, duidelijke provocaties uit dit manifest. Leg bij beide uit waarom dit provocerend is.

afbeelding 1, tekst 3

In 1922 opende de automobielfabrikant Fiat een nieuwe fabriek in Turijn. Op het dak was een testbaan voor raceauto's. Afbeelding 1 is een foto van een gedeelte van deze testbaan. De raceauto was voor de futuristen hét symbool voor snelheid en dynamiek, passend bij de nieuwe levenshouding en maatschappij.

- 2p 14 Noem twee redenen waarom de auto symbool stond voor de nieuwe levenshouding en maatschappij.

afbeelding 2

De fascinatie voor snelheid en dynamiek kwam ook tot uitdrukking in de beeldende kunst.

Op afbeelding 2 zie je het schilderij *Dinamismo di un automobile* van Luigi Russolo uit 1912/1913.

- 2p 15 Noem twee manieren waarop in dit werk beweging gesuggereerd wordt.

afbeelding 3, audio 1, audio 2, tekst 4

Luigi Russolo hield zich niet alleen met schilderkunst bezig, maar ook met muziek. Lees hierover tekst 4.

In 1914 vond in Milaan de première plaats van het eerste grote futuristische concert met achttien intonarumori. Op afbeelding 3 zie je een aantal intonarumori opgesteld.

Audiofragment 1 bestaat uit geluidsvoorbeelden van drie verschillende intonarumori: de 'zoemer' (ronzatore), de 'toeter' (ululatore) en de 'knetteraar' (crepitatore). Audiofragment 2 is de compositie *Risveglio di una città* (Het ontwaken van een stad) uit 1913 van Russolo.

Behalve dat de compositie van fragment 2 gebruik maakt van nieuw ontworpen instrumenten, zijn er nog meer muzikale elementen die aansluiten bij de futuristische ideeën.

- 2p 16 Noem twee van die elementen.

afbeelding 4

Afbeelding 4 is een gedeelte uit de partituur van audiofragment 2. Voor zijn nieuwe instrumenten had Russolo ook een eigen manier van notatie ontwikkeld. Toch zijn er in de partituur nog traditionele elementen van muzieknotatie te zien.

- 2p 17 Noem een oud en een vernieuwend element in deze partituur.

audio 3, tekst 5

Lees tekst 5.

De futuristen integreerden in hun kunst de verheerlijking van de machine op een duidelijk herkenbare manier. Audiofragment 3 is een gedeelte uit de voorstelling *Macchina Tipografica* (De drukpers) van Giacomo Balla uit 1914.

De drukpers wordt zowel in de geluiden die de spelers maken als in hun bewegingen tot uitdrukking gebracht.

- 2p 18 Beschrijf twee manieren hoe dat door middel van geluiden gebeurt.

afbeelding 5, afbeelding 6, tekst 5

Afbeelding 5 is een tekening van het decor voor de opvoering van Balla's voorstelling *Macchina Tipografica*. Op afbeelding 6 zie je twee tekeningen van bewegingen die bij de voorstelling gemaakt moesten worden.

Als directeur van *Les Ballets Russes* was Diaghilev steeds op zoek naar samenwerking met eigentijdse kunstenaars. Ondanks het feit dat futuristen als Balla theatrale kunst wilden maken waarin beweging een belangrijke plaats innam, heeft Diaghilev uiteindelijk aan Balla geen opdracht gegeven om een ballet voor *Les Ballets Russes* te maken.

- 2p 19 Geef twee redenen waarom de ideeën van Balla minder geschikt waren voor *Les Ballets Russes*.

Blok 3

Dit blok gaat over de dansfilm *Carmen* van Carlos Saura (1983), over flamenco en de plaats van deze dans in de samenleving.

tekst 6

Lees tekst 6.

De thematiek van het verhaal van *Carmen* is tijdloos. Onder andere het thema jaloezie maakt het verhaal tot een aantrekkelijke inspiratiebron voor kunstenaars.

- 2p 20 Noem nog twee thema's uit het verhaal van *Carmen* die kunstenaars blijven inspireren.

tekst 7, video 3, video 4

Lees tekst 7.

Videofragment 3 en 4 zijn scènes uit het begin van de film *Carmen*. In videofragment 3 is Antonio in zijn studio op zoek naar een danseres die de rol van Carmen kan vertolken. Hij is ontevreden omdat geen van de meisjes over de kwaliteiten van een Carmen beschikt. In videofragment 4 repeteren zowel dansers als musici in de studio.

De Spaanse flamenco, onder meer te zien in videofragment 3 en 4, vormt een belangrijk onderwerp in Saura's film *Carmen*.

Flamenco is herkenbaar aan ondermeer de **bewegingen** en de **muziek**.

- 2p 21 Beschrijf aan de hand van deze twee aspecten wat kenmerkend is voor de flamenco.

video 5, video 6

De flamenco speelt op verschillende manieren een rol in de Spaanse cultuur. Zo zag je op videofragment 3 en 4 flamenco als een dansvorm die gebruikt wordt in een theateruitvoering en waarvan de passen geoefend en verfijnd worden voor een spiegel.

Flamenco wordt op nog andere manieren in de samenleving gebruikt. Zo zie je in videofragment 5 de hoofdpersoon Carmen optreden (aan het eind van het fragment links op het podium) op een bepaalde locatie. In videofragment 6 viert een van de gitaristen zijn verjaardag.

- 2p 22 Benoem voor elk van de videofragmenten 5 en 6 welke rol de flamenco hier vervult.

video 7

In videofragment 7 is te horen op welke wijze Saura de muziek van de opera van Bizet in de film verwerkt. Antonio beluistert de muziek van Bizet's opera *Carmen*. Tegelijkertijd improviseert flamenco-gitarist Paco de Lucía met enkele collega's. Hij hoort Bizet's muziek en vindt die ongeschikt voor dans. Hij 'vertaalt' de muziek daarom op zijn gitaar in een flamencostijl.

- 2p 23 Welk muzikaal element past hij voornamelijk aan? Noem tevens een element dat hij min of meer overneemt.

video 8

In videofragment 8 zijn dansscènes te zien die zich afspelen in een denkbeeldige fabriek. Twee groepen vrouwen strijden tegen elkaar. Hierin spelen zowel Carmen als Christina een prominente rol.

Ook in videofragment 8 komt flamencodans voor, maar het is meer theaterdans dan in de videofragmenten 5 en 6.

- 1p 24 Noem één element van theaterdans dat in videofragment 8 is te zien.

video 8

In het begin van videofragment 8 hebben de beelden een documentair karakter. Geleidelijk gaan de beelden over in een theatrale scène. Voor deze overgang heeft de regisseur verschillende middelen ingezet, zoals kadrering, belichting, cameravoering en geluid.

- 2p 25 Beschrijf aan de hand van twee van deze middelen hoe de regisseur de overgang van documentaire beelden naar de theatrale scène bereikt.

tekst 7, video 8

Saura speelt in zijn film nadrukkelijk met de vraag wat echt is en wat gespeeld. Dit levert een film over een verhaal in een verhaal op.

- 1p **26** Geef aan op welke manier in videofragment 8 in het gedeelte met de dansscènes sprake is van een 'verhaal in een verhaal'.

De film *Carmen* was een populaire dansfilm die wereldwijd in de bioscopen te zien is geweest. De film bevat kenmerken van het postmodernisme. Zo wordt het verwerken van een verhaal in een verhaal aangemerkt als postmodernistisch gegeven.

- 1p **27** Noem nog een postmodernistisch kenmerk van de film *Carmen*.

Blok 4

Dit blok gaat over beeldende kunst op de luchthaven Schiphol, over de functie van beeldende kunst in de openbare ruimte en over beeldende kunst als toeristische attractie.

afbeelding 7

De 'openbare ruimte' is een gebied dat voor iedereen toegankelijk is en waar 'verbindingen tussen menselijke activiteiten tot stand kunnen komen'. De vertrek- en aankomsthallen van Schiphol zijn een goed voorbeeld.

In 1962 kreeg Kho Liang Ie, industrieel ontwerper en interieurarchitect, de opdracht om de inrichting van de luchthaven Schiphol te coördineren. Sindsdien is de luchthaven enorm uitgebreid, maar de oorspronkelijke uitgangspunten van Kho Liang Ie zijn nog steeds in de vormgeving te herkennen.

Op afbeelding 7 zie je een deel van de openbare ruimte van Schiphol.

- 2p **28** Geef twee redenen waarom het belangrijk is om juist op een plek als Schiphol veel aandacht te besteden aan de vormgeving van de openbare ruimte.

Op de luchthaven is veel werk van autonome kunstenaars te zien. Vanaf de vroege jaren zestig tot heden heeft Schiphol regelmatig kunst aangekocht.

- 3p **29** Noem drie functies die een kunstwerk in de openbare ruimte kan hebben.

afbeelding 8

De eerste kunstwerken op Schiphol uit de jaren zestig en zeventig sluiten aan bij de architecturale omgeving. De *Knoop* van Tajiri uit 1974, te zien op afbeelding 8, is hiervan een voorbeeld.

- 2p **30** Noem twee manieren waarop dit kunstwerk van Tajiri aansluit bij de architectuur eromheen.

afbeelding 9a/b

Vanwege de groei van Schiphol wordt vanaf de jaren tachtig aan kunstwerken een nieuwe rol toebedeeld. Zij moeten tegen het 'visuele geweld' van de locatie op kunnen en een tegenwicht bieden aan de commerciële activiteiten op de luchthaven.

Het kunstwerk *The two incredible sitting black snowmen* van Tom Claassen uit 2001 is een voorbeeld van kunst die bestand is tegen een drukke omgeving. De afbeeldingen 9a en b laten twee aanzichten van dit kunstwerk zien.

- 3p 31 Geef drie redenen waarom dit kunstwerk, zelfs op het drukke Schiphol, zo opvallend is.

afbeelding 9a/b

Het kunstwerk *The two incredible sitting black snowmen* staat op een plek waar mensen langslopen op weg naar of komend uit een vliegtuig. Tom Claassen zelf noemt het contrast tussen de 'stilstand' van de zittende mannen en de dynamiek van de omgeving het belangrijkste aspect van dit kunstwerk.

- 1p 32 Leg uit hoe Tom Claassen door de vormgeving het 'zitten' van de twee mannen benadrukt.

afbeelding 10

Op de plek waar treinreizigers de luchthaven binnenkomen staat het kunstwerk *Coda* van Dennis Adams uit 1995, te zien op afbeelding 10. Binnenin het kunstwerk zijn afbeeldingen te zien van roodwitte objecten die zich op luchthavens bevinden: torens, elektriciteitshuisjes en wegwijzers.

- 2p 33 Noem nog twee andere elementen waaraan je kunt zien dat dit kunstwerk speciaal voor deze plek is ontworpen.

afbeelding 11, tekst 8

In het centrum van een trappenhuis plaatste Jenny Holzer in 1995 een verticale lichtkrant die los in de ruimte hangt en verdwijnt in het plafond (zie afbeelding 11). In hoog tempo passeren voortdurend knipperende rode en gele tekstregels. Voorbeelden van deze regels staan in tekst 8. Dat deze teksten gelezen worden blijkt uit het feit dat er regelmatig reacties binnenkomen bij Schiphol.

Een lichtkrant op Schiphol is op zich niet vreemd, maar de combinatie van een lichtkrant met de teksten van Holzer is wel bijzonder.

- 1p 34 Leg uit hoe het komt dat deze combinatie de lichtkrant van Jenny Holzer tot een kunstwerk maakt.

In overleg met de opdrachtgever heeft Jenny Holzer een aantal teksten vanwege de inhoud uit deze installatie verwijderd. In een museum voor moderne kunst was haar werk waarschijnlijk wel zonder aanpassingen geaccepteerd.

- 1p 35 Leg uit waarom de kunstenaar bij een kunstopdracht voor de openbare ruimte dergelijke beperkingen vaak wel zal accepteren. Laat de financiële beloning buiten beschouwing.

Naast hedendaagse kunst biedt Schiphol sinds 2002 ook ruimte aan oude kunst. Als eerste museum in de wereld heeft het Rijksmuseum Amsterdam een dependance op een luchthaven. In deze dependance worden wisselende tentoonstellingen georganiseerd met kunstwerken van Nederlandse meesters zoals Rembrandt en Jan Steen.

- 2p **36** Noem twee redenen waarom op Schiphol een dependance van het Rijksmuseum is ingericht.

tekst 9

In tekst 9 lees je dat de architect Jan Benthum er kritiek op heeft dat Schiphol steeds meer ruimte aan de commercie geeft. De uitbreiding van commerciële activiteiten zou volgens hem op gespannen voet staan met een verantwoorde inrichting van de luchthaven.

- 2p **37** Ben je het wel/niet/gedeeltelijk eens met deze kritiek? Onderbouw je mening met drie argumenten.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.